

פרשת תצווה: האם יש לשים בזמן הזה תכלת בציצית

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שיש לעשות מעיל האפוד ונחלקו המפרשים בשאלה, מה ההבדל בין המעיל לכותונת שגם אותה מצוים הכהנים ללבוש. רש"י (כא, ד) פירש, שעניינם דומה, אלא שהכותונת צמודה לעור וכמעין חולצה, ואילו המעיל לובשים על הבגדים. הרמב"ן (כח, לא) חלק וסבר, שהמעיל אינו חולצה ששמים על הבגדים, אלא מעין חליפה, ובלשונו:

"מעיל. כתב רש"י הוא כמין חלוק, וכן הכותונת, אלא שהכותונת סמוך לבשרו, ומעיל קורא חלוק העליון. ואין הדבר כן, כי המעיל בגד יתעטף בו, כמו שאמר (שמואל א' כח, יד) והוא עוטה מעיל, וכתב (ישעיה סא, י) מעיל צדקה יעטני, כי הוא עטוף קרוב לצורת האפוד שיתעטף בו חצי הגוף שכלפי רגליו, וראה עוד שאמר ויחזק בכנף מעילו ויקרע."

המעיל עשוי היה תכלת, ונעסוק השבוע בדיני התכלת בציצית ובמחלוקת הפוסקים, האם כאשר שהגמרא כותבת שיש לצבוע חלק מהפתילים מתכלת היוצאת מחילזון, כוונתה דווקא לצבוע היוצא מהחילזון. עוד נראה מחלוקת ראשונים כמה חוטים בציצית צריכים להיות צבועים תכלת, והאם גם בזמן הזה יש חיוב חוט תכלת (לאחר שיש הסוברים שנמצא החילזון המפיק תכלת).

קלא אילן

הגמרא במסכת מנחות כותבת מספר פעמים, שבעוד שתכלת הבאה מהחילזון כשרה לציצית, 'קלא אילן' שצבעו דומה - פסול בנתינתה. עוד כותבת הגמרא במסכת בבא מציעא (סא ע"ב), שהקב"ה אשר הבדיל בין בכור מצרי לבכור יהודי במכת בכורות, יפרע מאותם הרמאים שמזכירים קלא אילן במקום תכלת מחילזון. מדוע יש להשתמש דווקא בחילזון? נחלקו בכך האחרונים:

א. **התפארת ישראל** (מבוא לסדר מועד) דייק מדברי הרמב"ם שהפריד בין החובה לצבוע את הציצית בתכלת, לבין ההלכה שהצבע צריך להיות מהחילזון, שהפגם בקלא אילן הוא שאין צבעו מתקיים, והוא דוהה לאחר זמן. אבל, במקרה בו יש צבע תכלת שאינו דוהה לאחר זמן - מותר להשתמש בו גם אם הוא לא בא מהחילזון, וכן כתב להוכיח מדברי הגמרא במנחות. ובלשונו:

"משמע ודאי ברור, דאפילו שיצבענו בדבר אחר, אם רק יעמוד ביופי מראיתו כשר אף לציצית, וכן משמע נמי שם דבדקה להצבע בבדיקה שהזכיר רבי יצחק ונתקלקל הצבע, וחזרו ובדקה בדבר אדא וחזר ונתיפה, משמע דאם רק אינו קלא אילן אף שלא נצבע מחילזון, על כל פנים מדאינו משתנה מיופיו, כשר בין לציצית בין לבגדי כהונה."

ב. רוב האחרונים חלקו על פירוש התפארת ישראל, וסברו שגם לדעת הרמב"ם התכלת צריכה לבוא מחילזון דווקא. ראייה לכך הביאו שבמקומות שונים (למשל ציצית ב, א) כותב הרמב"ם על מאפייני התכלת, ולא מזכיר את חובת עמידותה. משמע שעל אף שהתכלת צריכה להיות עמידה ולא לדחות עם הזמן, מכל מקום אין זה המאפיין היחיד, ועל התכלת להיות מופקת דווקא מחילזון. כך עולה גם מדברי התוספתא (מנחות ט) הכותבת בפירוש, שתכלת כשרה מהחילזון בלבד. ומדברי הגמרא במנחות המספרת שדמיו של החילזון יקרים, כיוון שבו צובעים את התכלת, אם ניתן היה לצבוע גם בדרכים נוספות ובלבד שלא ידהו - לא היו דמי החילזון יקרים כל כך (ועיין הערה¹).

מספר החוטים

כאמור, לדעת רוב הפוסקים כשהגמרא כותבת שיש לצבוע את החוטים בתכלת הבאה מהחילזון, כוונתה שיש להשתמש דווקא בחילזון מסויים. משום כך כפי שנראה בהמשך, המחלוקת האם יש לשים תכלת בציצית נובעת בין השאר מהשאלה האם מצאו את אותו חילזון עליו דיברו חז"ל. נחלקו הראשונים בשאלה, כמה מהחוטים צריכים להיות צבועים בצבע תכלת:

א. **רש"י** (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת) ו**תוספות** (שם) נקטו בדעה המרחיבה ביותר, המופיעה גם בדברי הספרי (כי תצא, רלד). לשיטתם, חצי מהחוטים צריכים להיות בצבע לבן, וחצי בצבע תכלת - סך הכל ארבעה חוטים צבועים תכלת. בביאור שיטתם נימקו, שמכיוון שהתורה כתבה שיש צורך גם בפתילי תכלת וגם בלבן, 'סברא שיהיו שווים', וכן פסק **המשנה ברורה** (ט, ז).

ב. **הרמב"ם** (ציצית א, י) בדעה המצמצמת ביותר סובר, שמתוך שמונה חוטי הציצית, אחד בלבד צריך להיות צבוע תכלת, וכן פסקו מספר אחרונים. כדבריו עולה מדברי המדרש בבמדבר רבה (יח, ג) המספר שקרח התלון על משה, כיצד לא מקיימים מצווה בטלית שכולה תכלת, וכן מקיימים מצווה בטלית שיש בה בסך הכל ארבעה חוטי תכלת. ובלשונו של הרמב"ם:

"כיצד עושין את הציצית, מתחיל מזווית של טלית שהיא סוף הארוג ומרחיק ממנה לא יותר על שלש אצבעות למעלה ולא פחות מקשר גודל ומכניס שם ארבעה חוטין וכופלן באמצע, נמצאו שמונה חוטים משולשין תלויין מן הקרן, ויהיה אחד משמונה החוטים חוט תכלת והשבעה לבנים."

ג. **הראב"ד** (רמב"ם שם) בגישה שלישית ממוצעת סבר, שצריך להיות שני חוטי תכלת, כפול מדעת הרמב"ם וחצי מדעת התוספות, וכן פסק להלכה **הגר"א** (רעיא מהימנא פנחס, רכד). ראייה לשיטה זו הביא **הרב שמואל אריאל** מדברי הספרי (שלח, קטו) שם כתוב בפירוש שבציצית צריך להיות שני חוטי תכלת.

הפסקת התכלת

למרות שמדובר במצווה מדאורייתא, למעשה במהלך הדורות נפסק קיום מצוות התכלת. בזמן הסבוראים עוד נהגה, כפי שמספרת הגמרא שבזמן רב אחאי שטענו **התוספות** (זבחים קב ע"ב ד"ה פריך) שחי בתקופה זו (אך מוזכר בגמרא), הייתה עוד תכלת. לעומת זאת בזמן הגאונים כבר אין עדויות לתכלת, ובראשונים (למשל הר"ף והמרדכי) מופיע בפירוש שאין בידם תכלת.

¹ יש להעיר, שבתורה אכן לא כתוב שצבע התכלת צריך להיות מחילזון דווקא. מדוע אם כן חז"ל קבעו שיש לקחת מחילזון? מדברי רש"י (שמות כה, ד) עולה, שאכן מעיקר הדין אין עניין בחילזון בדווקא, אלא שגון התכלת אליו מתכוונת התורה קיים רק בחילזון. כמו כן אפשר לבאר בשיטתו שכאשר התורה כותבת תכלת, אין כוונתה לגוון מסויים של צבע, אלא לחומר מסויים שנקרא כך (כפי שברור שזה בתורה הוא חומר ולא צבע).

מדוע הופסק השימוש בתכלת? ליישוב שאלה זו מספר תירוצים. יש שכתבו, שבעקבות גלות עם ישראל מארצו והריחוק מים התיכון, הופסק השימוש בתכלת, ובאופן טבעי נשכחה המסורת. **הרב הרצוג**, שכתב עבודת דוקטורט על חידוש התכלת טען, שבעקבות גזירות על עשיית התכלת (דבר המתועד בספרי ההיסטוריה), התמעט השימוש בו עד שנשכח לגמרי.

שיטת האדמו"ר מראדזין

במשך שנים רבות לא נעשו מאמצים למציאת התכלת מחדש, ככל הנראה בגלל סיבות טכניות, ריחוק מהים, חוסר אמצעים כלכליים וחוסר יכולת לבדוק את העניין עד תומו. הראשון שהתחיל להתייחס לעניין זה ברצינות ולחקור את הנושא, הוא האדמו"ר מראדזין, **רבי גרשון חנוך ליינר** שפרסם מספר ספרים בתחום (שפוני טמוני חול, עין התכלת ופתילת תכלת), ועשה עבודת מחקר מקיפה.

הוא נסע למוזיאון התת ימי הנמצא באיטליה, שם נמצאים מינים רבים של דגי הים ובחן האם יש חילזון העונה לסימנים שנתנו חז"ל. לאחר יגיעה רבה, הגיע למסקנה שהחילזון אליו מתכוונים חז"ל, הוא דג הנקרא דג הדיו, או בשמו האחר דיונון הרוקחים - דג שכאשר מרגיש סכנה, פולט זרם של דיו על מנת לבלבל את התוקף ולברוח. ובלשונו לאחר הגילוי:

"ויגעתי הרבה בזה, נסעתי למרחקים ועברתי בארץ נכריה, שבעתי נדודים, יגיעה וטורח ועשייה רבה. והנני כהיום, יום שנכפל בו כי טוב לסדר כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל, פה עיר וונציא, ואחר יגיעה רבה מצאתי את החילזון באי קטן בקצה לשון ים המערבי בשיעור הראוי לאסוף את דמו שיהיה דיי לצביעה."

על השאלה כיצד חילזון זה עונה על הדרישה שבמדרש רבה (דברים פרק ח'), והרי אין לו קונכייה, השיב שאין כוונת חז"ל שצריך ממש קונכייה, והקליפה החיצונית הצמודה לחילזון עונה על דרישה זו. על השאלה שאותו ייצור ימי לא נקרא חילזון, אלא דג השיב שחז"ל הוסיפו גם "דומה לדג", וזו כוונתם שאין מדובר בחילזון ממש.

על קושיה נוספת שנשאל שחז"ל כתבו שהחילזון עולה רק פעם בשבעים שנה, ואילו הדג שמצא לא עונה על קריטריון השיב שהרמב"ם לא הביא סימן זה, משמע שאינו להלכה. כמו כן, אין הכוונה שהוא נמצא רק פעם בשבעים שנה, אלא לעיתים הוא נמצא יותר ולעיתים פחות (וכפי שחרוב מוציא פירות לפני שעוברים שבעים שנה), וכן בזכות הסירות, רשתות הענק והאמצעים הטכניים שהתפתחו, ברור שניתן למצוא אותו בתדירות גבוהה יותר.

ארגמון קהה קוצים

בעקבות זיהוי של האדמו"ר מראדזין, נוהגים חסידיו (וחלק מחסידי ברסלב) ללבוש פתיל תכלת העשוי מדג הדיו. אמנם, בגלל הקושיות על דבריו חלק מהפרשנים סברו שלא מדובר בדג הדיו, אלא בחילזון 'ארגמון קהה קוצים'. הוא אמנם זוהה כדג שממנו הכינו את התכלת כבר כמאה חמישים שנה בקרב החוקרים (וכן מופיע בחוות יאיר), אך הביסוס בעולם התורני נעשה רק לאחרונה.

מעבר לכך שאותו חילזון נמצא גם בים וגם ביבשה וכדרישת הגמרא בסנהדרין, בארגמון יש קונכייה והוא ממש חילזון ואין צורך להדחק להסבריו של האדמו"ר מראדזין שראינו לעיל. עוד הוסיפו ראיות לחיזוק שיטה זו ממספר צדדים:

א. **ראיות היסטוריות וארכאולוגיות:** בספרים מהעת העתיקה מוזכר שעמים רבים היו משתמשים בחילזון התכלת, שהיה נחשב לצבע יקר וטוב. בעקבות כך, מדענים מאותה תקופה תיארו את גודלו, צבעו, מזונו וכדומה - תיאורים אלו מקבילים לארגמון. כמו כן, במקומות רבים לאורך החוף נמצאו מצבורים של קונכיות ארגמון, עובדה המחזקת את השימוש בצבע זה. ובלשון **הרב אריאל**:

"בספרים רבים מן העת העתיקה, מוזכר שהפיניקים היו צובעים אריגים בצבע שהופק מחלזונות, וצביעה זו נחשבה למשובחת במיוחד ומחירה היה גבוה מאד. בספרי מדעני הטבע של יוון ורומי מתואר החילזון שבו השתמשו לצביעה זו התיאורים שלהם על החילזון הם מפורטים מאד, מתוך תיאורים אלה עולה בבירור, שהחילזון המתואר הוא הארגמון."

ב. **השוואה לקלא אילן:** לעיל ראינו, שהגמרא כותבת שצבעו של קלא אילן דומה מאוד לצבע התכלת, וההבדל ביניהם הוא שצבע קלא האילן אינו עמיד. **הערוך** (ערך קלא אילן) מזהה את הקלא אילן עם צמח 'האינדיגו', ממנו אפשר להפיק צבע תכלת. כאשר משווים בין הצבע היוצא מהארגמון לצבע היוצא מאינדיגו - הצבעים זהים לגמרי, וזה מחזק את הזיהוי של הארגמון.

כיצד יישוב את העובדה שאותו החילזון אינו עולה אחת לשבעים שנה? בדומה לאדמו"ר מראדזין תירצו, שאין הכוונה לשבעים שנה כפשוטו אלא לביטוי של הפלגה - פעם בהרבה זמן. ומעין ראייה, שהספרי (דברים שנד) כותב שאדם אחד פרנסתו הייתה מהחלזונות, ולא מסתבר שהתפרנס מדבר העולה פעם בשבעים שנה (ועיין הערה²).

דעת האוסרים

בעקבות הראיות שהובאו לעיל, רבים מהעוסקים בתכלת אכן מניחים תכלת בציצית. יחד עם זה לא מעט פוסקים וביניהם **הרב אשר וייס** (שו"ת מנחת אשר) שעסק בנושא, בחרו לא להטיל פתיל תכלת בגלל מספר סיבות. **ראשית**, הבינו שכוונת הגמרא שהחילזון עולה פעם בשבעים היא כפשוטה, והחילזון הנמצא עולה יותר. **שנית**, דמו של החילזון הנמצא שקוף ולא שחור כדרישת הרמב"ם.

סיבה שלישית, רבים כתבו וביניהם גם **הרבי מלובביץ'**, שמכיוון שכתוב בפרי עץ חיים (שער ציצית פרק ד') להאר"י הקדוש, שצבע התכלת שייך לגאולה, ובזמן הזה זו עדיין לא הגיעה לכן אין לנו תכלת. **סיבה רביעית** כללית, היא שכדי לזהות את החילזון צריך הרבה פרטים והתאמות, ודבר זה קשה להבחנה ללא מסורת ברורה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו³...

² הרב הרצוג בעבודת הדוקטורט שלו נטה לא לקבל זיהוי זה (ולמעשה סבר שמדובר בסגולית, חילזון ימי אחר), בין השאר מכיוון שכאשר מוציאים את הדיו הנמצא בדג, צבעו סגול ולא כחול כפי שדרשו חז"ל. ואמנם, אם חושפים את אותו צבע לשמש, צבעו הופך לכחול, ובכך נפתרת קושייתו. כמו כן הצבע עמיד מאוד ומתאים לדברי חז"ל בעניין זה, כך שיתכן שכיום היה חוזר בו וסובר שזה החילזון הנכון.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com